

оқыўшылардың эстетикалық талғамына сәйкес келген-лигин есапқа алғанлығы аңласылып тур [1:7].

Нәтийжелер. Карақалпақ детективлик прозасы өткен әсирдің 60-жылларында пайда болды. Бул жылларда А.Бекимбетовтың «Сырлы излер изинен», «Тынымсыз түнлер» детектив повестилери жәрияланыўдан бул жанрдың раўажланыўы Ә.Пахратдиновтың «Қырағы көзлер», М.Қайыповтың «Қара чемодан», Ш.Сейтовтың «Исине тиркелип тигилсин» детективлик шығармалары менен байып барды.

Ғәрезсизлик жылларында А.Ақназаровтың «Дипломаттағы купия», «Жанайбат», С.Исмаиловтың «Ашшы мийўелер» («Қақпан») А.Әбдиевтың «Саўын сыйыр», Ж.Муратбаевтың «Периштелер», «Иймансызлар», Д.Есебаевтың «Тышқан тесиги мың теңге», Х.Өтемурарованың «Қара қағазлар», Ж.Өтениязовтың «Мийнетсиз дүнья излеме», «Урланған сейф», «Айыпкер ким», «Ципяо», «Жаманның өлими», «Үстиртеги айқас», «Жети мәртеден соң», «Қызларды ким урлады», «Бизнесмен Боббийдің ылайсаңы» хәм буннан басқа да бир неше детектив гүрринлери, улыўма бул шығармалар бүгинги детективлик прозанының гүллениўине салмақлы орын ийелемекте. Буннан тысқары бүгинги әдебиятымыздағы шығармаларда детективлик мазмунды өзінде жәмлеген ямаса оның белгилери, элементлери ушырасатуғын Ш.Сейтовтың «Жаман шығанақтағы Ақтуба»,

А.Әбдиевтың «Жин-жыпырлар уясы», О.Әбдирахмановтың «Босаға», К.Алламбергеновтың «Дәрәя тартылған жыллар» хәм К.Каримовтың «Оңүшинши аўыл» романларына нәзер аўдарсақ детективлик прозаның белгилери бир бағдар алып раўажланыў тенденциясына ийе болғанлығын көрийге болады. Әсиресе, О.Абдирахмановтың «Мырзаның изи» детектив-эссеси қоспа жанрлық формаға ийе болып, нағыз шын мәнисиндеги детективлик прозаның үлгилеринен бири екенлигин сезийге болады. Соның менен биргеликте соңғы дәўирлерде Б.Бекмуратовтың авторлығында «Қарақшылар», «Жағыстағы жаўызлық» детектив романларының жәрияланыўы детективлик прозаның хәзирги әдебий процессте айтарлықтай жаңалық болғанлығынан дәрек береді.

Жуўмақ. Улыўма алғанда карақалпақ әдебияттануы илиминде детективлик прозаның тутқан орны, әдебиятымызда пайда болыўы хәм раўажланыўы хаққында Н.Камалов, Қ.Камалов, П.Нуржанов, Ж.Есенов, З.Алламуратова-лардың илимий мийнетлеринде жетерли дәрежеде изертленди [2,5,7,8]. Хәзирги карақалпақ прозасында детектив жанр поэтикалық табыслары менен көзге тасланбақта. Соңғы дәўирлерде карақалпақ әдебияты көркем поэтикалық, салмақлы, қунлы прозалық шығармалары менен айрықша байып атырғанлығын белгилеп өтиўимиз керек.

Әдебиятлар

1. Галиуллин Р. Эволюция детектива в татарской литературе. АКД. -Казань: 2007, -С. 7.
2. Есенов Ж. Хәрәкәтшәң талант. (Жазыўшы Алланазар Әбдиевтың дәрәтиўшилиқ тулғасы) – Нөкис: «Билим», 2013. 36-6.
3. Ирисбоев Т. Ўзбек миллий детектив адабиёти муаммолари. // Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 DOI: <https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00155>.
4. Словарь литературоведческих терминов (редакторы –составители Л.И.Тимофеев, и С.В.Тураев) – Москва: «Просвещение», 1974. -С.66.
5. Нуржанов П. Ғәрезсизлик дәўириндеги карақалпақ прозасы. – Нөкис: «Билим», 2003
6. Кожевникова В.М., Николаева П.А. Литературный энциклопедический словарь. / под общ. ред. – Москва: Сов. энцикл., 1987. – С. 90-91.
7. Камалов Н. «Қырағы көзлер»дің илмей қалған жерлери хаққында. // «Әмиўдәрәя», 1973, №4, 125-127-б.
8. Камалов Қ. Карақалпақ повести. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977.
9. <https://oyina.uz/kiril/article/3224>

РЕЗЮМЕ. Мақолада детектив насрининг жанрий табииати ҳақида сўз юритилади. Бу жанрининг бадийи манбалари, қадимги ва ўрта асрларда ривожланиши очиб берилади. Қардош халқларда детектив прозанинг ривожланиши ва ҳозирги қарақалпақ адабиётда детектив прозанинг поэтик ютуқлари белгилаб ўтилади.

РЕЗЮМЕ. В статье обсуждается жанровая природа детективной прозы. Раскрываются художественные истоки этого жанра, его развитие в древности и средневековье. Развитие детективной прозы среди братских народов и поэтические достижения детективной прозы в современной каракалпакской литературе отмечаются.

SUMMARY. The article discusses the genre nature of detective prose. The artistic origins of this genre and its development in ancient and medieval times are revealed. The development of detective prose among fraternal peoples and the poetic achievements of detective prose in contemporary Karakalpak literature are noted.

OBRAZ JARATÍWDA KÓRKEM DIALOGTÍN ÁHMIYETI

(Sh.Seytovtın «Shirashılar» romanındağı Esjan ğarrı obrazı misalında)

T.Orınbaev – *filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori, docent*

A.Xorezmova – *student*

Berdag atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so‘zlar: qoraqalpoq adabiyoti, Sh.Seytov, roman, badiiy obraz, dialog.

Ключевые слова: каракалпакская литература, Ш.Сейтов, роман, художественный образ, диалог.

Key words: karakalpak literature, Sh.Seytov, novel, artistic image, dialogue.

Kirisiw. Dialoglar kórkem ádebiyatnıń barlıq janlarında keń qollanıladı. Kórkem shıǵarmada qollanılgan dialoglar kórkemlik qásiyeti menen ajıralıp turadı. Dialoglar kórkem tekstte qaharmanlardıń óz-ara pikir alısıwın támiynlep

qalmastan, al qaharmanlardıń dúnya qarasın sáwlelendiriwshi, oqıwshıda qaharman yaki personajǵa degen unamsız yamasa unamlı pikirdi oyatıwshı, avtor niyetin júzege shıǵarıwshı bir neshe funkciyalardı atqarıp keledi.

Kórkem shıǵarma ishindegi dialoglar avtor qıyalı menen dóretiledi. Sonlıqtan da qaharmanlardıń hárbir sóylew háreketindegi niyeti avtorıń ulıwma maqsetine baǵınadı. Kórkem dialogta qaharmanlar da, avtor da, oqıwshı da qatnasıp otıradı. Qaharmanlar dialog járdeminde bir-birine tásir etip barsa, avtor menen oqıwshı arasında da usı process dawam etedi.

Dialoglar – dep jazadı ádebiyatshı alım Z.Bekbergenova – shıǵarma tiliniń tartımlılıǵın támiyinlep, bayanlaw stilin túrlendirip, janlandırıp barıwǵa xızmet etedi [1:7].

Dialoglarǵa kórkem máni júklewde hár bir jazıwshınıń ózine tán individuallıq ózinsheligi kórinip turadı. Qaraqalpaq prozasında dialoglarǵa kórkem máni júklewde Sh.Seytovtıń sheberligi ayqın kózge taslanadı. Ol kórkem ádebiyattıń lirika, epika túrlerinde qálem terbetip, jańa baǵdardaǵı tanımálı shıǵarmalar qaldırǵan talantlı shayır hám jazıwshı. Ol kórkem ádebiyat maydanında XX ásirdiń 60-jıllarınan baslap lirikalıq qosıqları menen kórine baslaydı. 1972-jılı Qaraqalpaqstan jazıwshılar awqamına aǵza boladı. Shayır sıpatında «Úshpelek» (1964), «Soqpaǵım meniń qaydasań» (1966), «Tawlardan saza» (1970), «Jollar» (1987) toplamları menen tanıldı. Proza tarawında «Kóp edi ketken tırnalar» (1966), «Qashqın» (1969), «Isine tirkelip tigilsin» (1986) povestlerin hám «Iǵbal soqpaqları» (1975), «Xalqabad» (1978-1990), «Shirashılar» (1986), «Jaman shıǵanaqtaǵı Aqtuba» (1992), romanların dóretti. Ol Qaraqalpaqstan Respublikası Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı (1989), Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti sińgen mádeniyat xızmetkeri (1990), Qaraqalpaqstan xalıq jazıwshısı (1992) ataqlarına iye.

Sh.Seytov ádebiy dóretilwshiligi dawamında S.Aynıydıń «Jetim» povestin, V.Korolenkonıń «Jer astındaǵı balalar» povestin, Lev Tolstoydıń «Sevastopol gúrrińleri», A.S.Pushkinniń «Saltan patsha haqqında ertek», M.Lermontovtıń «Cherkesler» poemasin, P.Ershovtıń «Búkir tay» ertegin, A.Matjannıń «Ǵawıq qustıń qıyǵırǵı» kitabın, N.A.Nekrasovtıń «Jasıl shawqım» qosıqlar hám poemalar toplamın hám basqa da belgili jazıwshı hám shayırlardıń shıǵarmaların qaraqalpaq tiline awdaradı.

Ádebiyattar analiz. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde Sh.Seytovtıń dóretilwshiligi boyınsha arnawlı dissertaciýalar hám monografiýalar jazıldı [2].

Sh.Seytov óziniń povest hám romanları menen qaraqalpaq prozasınıń rawajlanıwına salmaqılı úles qostı. Bul orında jazıwshınıń 1986-jılı baspadan shıqqan «Shirashılar» romanı ayırıqsha orın iyeleydi [3]. Roman syujeti tiykarınan Esjan ǵarınıń eske túsiriwleri hám onıń basqa qaharmanlar menen baylanısında ashılıp barıladı. «Esjan ǵarınıń timsalında avtorıń aytajaq bolǵan tiykarǵı kórkem oyınıń mánisi – adam belgili bir jámiyette jasap turıp, sol jámiyettiń mápinen biytárep jasawı múmkin emes.» [4:573].

Romanda baspashılardıń sárdarı – Bayramalı, bolshevik – Kuminger, Esjan ǵarınıń obrazları keńirek súwretlenedi. Jámiyette bolıp atırǵan ideologiyalıq gúresler usı obrazlardıń dúniya qarası arqalı ashılıp barıladı. Jazıwshı Esjan ǵarınıń táǵdiri arqalı adamları ekige bólingen jámiyettiń awır kórinisi, bunday jaǵdayda adamnıń jekke halda zaman aǵımınan shette qalmaytuǵınlıǵın, jámiyetten bólinip óz aldına jasay almaytuǵınlıǵın kórsetip beredi.

Shıǵarma qaharmanlardıń ishki oyları hám olar arasındaǵı dialoglar arqalı baslanadı. «Shirashılar»

romanındaǵı «dialoglarǵa kórkemlik funkciya júklew arqalı avtor kóp sózlilikten qutılǵan bolsa, ekinshiden, bir neshe kitapqa jayǵasatuǵın turmıs waqıyaların qısqa púrsatqa sıydırıp, ıqshamlap súwretlewge erisken. Álbette, bunday súwretlewler roman kompoziciyasınıń burınǵıday dástúriy-xronologiyalıq bayanlawǵa emes, al subektivlik-psixologiyalıq principke qurılǵanlıǵın kórsetedi» [1:23].

Izertlew metodologiyası. Maqalada tiykarınan kórkem-estetikalıq analiz usılınan keń paydalanıldı.

Talqlaw hám nátiyjeler. Biz bul maqalamızda «Shirashılar» romanındaǵı ayırım dialoglardıń Esjan ǵarınıń obrazınıń jaratılıwındaǵı funkciýalarına kewil awdaramız.

Esjan ǵarınıń basqalar menen isi joq, heshkimge jamanlıq oylamaytuǵın qarapayım, aq kewil adam.

- Men Madiyarman...

- Madiyar bolsań, musılmansań-ǵo onda!

- Aytım-ǵo, baba, musılman emespen, kápir emespen tamam! –dedi sharta ashıwlanıp Kuminger.

- Mádiyarmısań, Daniyarmısań, bolshoymısań, maǵan bári bir, túbinde adam qusaǵan adam bolsań boldı, túbinde aman bol [3:16-19].

Esjan ǵarını menen Kumingerdiń arasında bolǵan bul dialogta ǵarınıń kimge bolsa da basınıń amanlıǵın tileytuǵın kewlinde jawızlıqtıń izi joq adam ekenligin kóre alamız. Esjan ǵarını qızılardı da, kóklerge de qosılmay biytárep tınısh jasawdı maqul kóredi. «Óziń heshkimge tiymeseń, saǵan heshkim tiymeydi» - dep oylaydı. Bul pikirimizge taǵı da Esjan ǵarını menen Kumingerdiń arasındaǵı tómendegi dialog dálil boladı:

- Ne qıldı, basbashılar shawıp ketti me?!

- Onda kóshse, ókpem joq – aw! Bul, úyiń jańǵırlar, jaw kórmey serpilip kóshiti-aw!!

- Ne ushın!

- «Kóktiń kógi uradı, qızıldıń qızılı júǵar, endi óńırlıqlı kún bolmaydı. Bılay ótken de túrtter, bılay ótken de túrtter, bereket bolmas» deydi. Haw men aytaman, «óziń tiymeseń, heshkim tiymeydi, táǵdir jazsa jawdan qashıp qutıla almaysız, otıra bereyik» deymen. Ja-aq, qılmaıdı [3:22-23].

Biraq Esjan ǵarını ómiriniń sol bir aqshamında biytárepligi, biymálelligi, turmıs táshwishleri menen ótip ketken ómiriniń jaslıq jıllarına, awıldan sırtqa shıqpaǵanlıǵına ókinedi hám ózin 73 jas emes, bir-aq jıl jasaǵanman degen juwmaq shıǵaradı. Bul jaǵday qońsısı Baǵdıyar palwannıń 16 jasar balası Allayar menen dialogında óz kórinisin tapqan.

- Mollanıń sabaǵın emes, balam, turmıstıń sabaǵın aytıp atırman, shıraǵı-ımm, - dedi ǵarını kúyinip. Bala taǵı tańlandı:

- Onı kim úyretedi?!

- Turmıstıń ózi-i-i...

- Qasha-an?

- Hár kúni az-azdan úyrete beredi.

- Sizge nege úyretpegen eken-áy, á?!

- Men be, men,... qalay túsindirsem eken, men usı awılda qayırıp qalǵanman, men de bir ómirdiń dáryasındaǵı tegeran dóńge qayırıp qalǵan kemedeymen... Men bılay bılay shıǵa almaǵanman ...

- Íǵıp kete almaǵanman dese-e! – dep maqulladı bala. Ǵarını:

- Hawwa-hawwa, - dep shulǵındı. – Men usı qayırda shirip ketkenmen! Bılay bılay shıqpaǵan soń, hesh nárseni kórmegenmen, bir kún ǵana jasaǵanman, wássalam!...

- Haw-haw! - Allayarga bul garri delbelenip sóylep turǵanday, sandıraqlap atırǵanday kórindi. – Haw olay demeń, ata! «Jetpis úshemen» degenińiz qáne?!

- Jetpis úsh jasım qurısı-ın meniń! Sonda tek bir kún-aq jasaǵanman, basqa kúnlerimniń bari tek soǵan usap kete bergen [3:16-19].

Solay etip, garri adamniń jámiyetten bólek jasamawı kerekligin, adamniń ómiri jasap ótken jılları menen emes, al onıń islegen isleri menen ólshenetuǵınlıǵın Allayarga násiyatlaydı.

Esjan garri ilim-bilimde iye sawatlı adam bolmasa da, turmıs tájiriyesine bay, sóyleytuǵın sózin tawıp aytatuǵın adam bolǵan. Buni biz garrińiń jalǵız balası Dosjannıń iyisi sińgen shoshayması baspashılardıń qolında qalıp baratırǵan waqıttaǵı Bayramalı sárdar menen sóylesiwinde kóre alamız.

- Batırdan sawǵa degen, jigitleińdi jalańbas qaldırǵansha ózim jalańbas qalǵanıń abzal, bizge shóğirme kóp. Siz mınanı kiyip qayta qoyıń, basqa sarpayınızdı soń kiye beresiz.

- Jaq-jaq, - garri basın shayqadı. – Men olay isley almayman, batırdan qılısh, xannan taj sawǵa etilse ımǵa jaman! Siz de óz toparınızdıń xanıńız, jalańbas erkekte de aybat bolmaydı, batırlarınıń da jalań bas qalmaq-aq qoyıń, meniń góne soppashımdı qaytıp bere qoyıń, dáryada ıǵıp baratırǵan jerinen tawıp alıp edim. Qızillar uslasa, «qızılardıń garri sıman» dep aldastırıwıma da qayım [3:137-138].

Usılayınsha garri júyeli ayılǵan sózleri menen balasınıń amanatın baspashılardan qaytarıp aladı.

Esjan garrińiń baspashılarga qarşı gúresiwininiń tiykari ilmpaz J.Qaniyazova tárepinen isenimli talqılanadı. Esjan garri qashelli kúshli erk-ıqarǵa iye bolıp, jámiyettegi bul siyasiy gúreslerden ózin awlaq tutsa da, jámiyettegi kúshli ideologiyalıq gúres óz aǵımı menen alıp ketedi. Biraq Esjan garri da baspashılarga qarşı óshpeniliktiń bolıwı ideologiyalıq agitaciyanıń tásiiri menen baylanıslı emes. Bul ómirdiń zańlılıǵı, onıń jeke xarakteri menen baylanıslı [5:124]. Sebebi romannıń 10-bóliminde baspashılardıń sárdarı Bayramalı Esjan garriǵa 40 dúrre urıwdı buyıradı, 20 dan asqannan keyin garri esinen ayırıladı, qorlanadı, azaplanadı.

Esjan garri romannıń 197-betinde baspashılar menen gúreste mártlershe dúnyadan kóz jumadı. Sol waqıtta Esjan garrińiń qanday adam bolǵanlıǵı haqqında eske túsiriwler Qurbandurdı hám Kuminger tárepinen tilge alınadı.

- Biradarlarım, doǵanlarım, - Qurbandurdıń dawısı dirildep ketti. - Maǵan Esjan atanıń basında sóylew oǵada awır. Biraq, qıyamet kúni qońsıdan, aytpasam bolmaydı. Men Esjan atanı kózimdi ashqalı bilemen. Usı Baǵdiyarlar

menen jalań put bala kúnimizde-aq onıń anaw ádiran qalıp baratırǵan erik baǵına talay urlıqqa barǵanbız. Sonda ol: «Urı bolıp ketesizǵo, urlamay-aq jey beriń, ballarım. Esjan atań saw tursa, dúnyanıń bárin baǵqa aynaldırıp beredi ele»... degenleri esimde. Onnan baǵ qaldı, biraq, ármanıma jete almay ketti. Bir qoy awzınan shóp almaytuǵın biymálel, «Óziń tiymesen saǵan heshkim tiymeydi» dep júrgen ǵarip adam edi [3:215].

- Men dim az sóyleymen, - dep eskertti Kuminger. – Men Esjan ata menen tek bir aqsham ǵana boldım. Bunıń ózi, dáryanıń shırashısı eken. Men – jaralıman, bul – saw, men Tórtkúlden Qıpshaqqa qashıp baratırman, bul shıra jaǵıp júre eken. Bir aqsham dáryada júzip, bakenlerge mınaday panıs jaqtıq, - dep panıstı kórsetti. – Sol kisiniń sondaǵı mına ǵápi esimnen shıqpaydı: «Adam adamǵa shıraqsı, adam adamniń kewline shıra jaǵadı. Men jaman bolsam bola qoyaym, bári bir, men de shırashıman, sebebi, men ózimniń qáteligimdi ózim kórsetip turaman, ózimniń qayırımı ózim kórsetip turaman. Sonlıqtan da meniń qayırımı kelip, ómirde júzip júrgen basqa adamlar qayırlamaydı. Olardıń jolında bul da meniń shıra bolıp jańǵanı, demek, olarǵa jaqsılıq islegenim», dep edi biyshara. Oylayman sonnan beri, oylanıp qarasam, bul bir óz aldına páylasuf adam eken [3:216].

Avtor usı eki obrazdıń tili arqalı Esjan garrińiń insaniylyq páziyetlerin ashıp bermekshi boladı. Jámiyette urısqa qaraǵanda tınıshlıqtıń abzal ekenligi, «Adam adamǵa shıraqsı, adam adamniń kewline shıra jaǵadı» degen ideyanı Esjan obrazına sińiredi. Garrińiń adamzatqa degen miyrimliliǵın kórsetedi.

Sonday-aq, romanda qanday jaǵday bolsa da Esjan garri óziniń tuwılǵan mákanın taslap ketpeydi. Kóship ketken qońsılarınıń qarawsız qalǵan eginlerin de itibardan shette qaldırmaydı. Olardı qaytıp keledi hám eginlerinen paydalanadı degen úmit penen jasadı. Bul da Esjan garrińiń jaqsı páziyetlerinen biri esaplanadı. Bul tómendegi Kumingerdiń ǵápıne berilgen juwabında kórinedi:

- Aman bolsaq, kóremiz ele, - dedi garri jeńislik bermey. - Men ana jaǵaǵa da mına jaǵaǵa da shıqpayman, teńizge de quymayman, tap, usı awılда ólemen, tap... tap, usı awılда meni birewdiń shertkenin kóreyin, óziń urınbasań, bále joq! [3:19].

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, Esjan garrińiń obrazi dialoglardıń járdemi menen hár tárepleme minez-qulqı hám dúnyaǵa kózqarasları menen oy pikirleri ashılǵan. Esjan garrińiń jaqsılıqqa umılǵan minezi, tereń ómirlik tájiriyesi menen gumanistlik qásiyetleri súwretlenip beriledi. Esjan garrińiń obrazın jaratıw ushın dialoglarda avtor awızeki sóylew stiline sheber paydalanǵan.

Ádebiyatlar

1. Бекбергенова З. Қарақалпақ романларында көркем сөз поэтикасы (1980-2010-жыллар). – Нөкіс: «Илим», 2016. 205-б.
2. Dosymbetova A.A. Sh.Seytov lirikasında erkin qosıqlar. (monografiya). –Nókis: “Ilmpaz”, 2021. 72-b., Досымбетова А.А. Ш.Сейтов лирикасында көркем форма (Дәстүрий хәм жаңа формалардың синтези, сүўретлеў усыллары, еркин қосықлардың формалық өзгешеликлери). Монография. – Нөкіс: “Ilmpaz”, 2024. 140-б.; Qaniyazova J. Sh.Seytov romanlarında qaharman xarakterin jaratıw sheberligi («Xalqabad» roman-tetralogiyası misalında). Monografiya. – Toshkent: “Impress media”, 2023. 124-b.
3. Сейтов Ш. Шыршылар. Роман хәм повесть. –Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1986. 334-б.
4. Пахратдинов Ә., Алламбергенов К., Бекбергенова М. XX әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 2011. 608-б.
5. Qaniyazova J.O. Qaraqalpaq, ózbek, qırǵız prozasında syujet hám obrazlar tipologiyası (Sh.Seytov, Sh.Xalmırzaev hám Sh.Aytmatovlar prozası misalında). Monografiya. – Tashkent: “Dimal”, 2024. 192-b.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada badiiy asardagi dialoglarning poetik vazifasiga e'tibor qaratilgan. Sh.Seytovning "Chiroqchilar" romanidagi Esjon chol obrazining yaratilishida dialoglarning ahamiyati o'rganilgan. Romandagi dialoglarni o'rganish orqali Esjon chol obrazining o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье основное внимание уделяется поэтической функции диалогов в художественном произведении. Изучено значение диалогов в создании образа старика Есжана в романе Ш.Сейтова "Факельщики". Изучая диалоги в романе, раскрываются особенности образа старика Есжана.

SUMMARY. This article focuses on the poetic function of dialogues in a work of fiction. The significance of dialogues in creating the character of old man Yeszhan in Sh. Seitov's novel "The Torchbearers" is examined. By studying the dialogues in the novel, the distinctive features of old man Yeszhan's character are revealed.

О.АБДИРАХМАНОВТЫҢ САТИРАЛЫҚ ГҮРРИҢЛЕРИНДЕ КӨРКЕМ ШЕБЕРЛИК

А.Б.Сейтбеков – филология илимлари бойынша философия докторы

Эжинияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалык институты

Таянч сўзлар: ёзувчи, образ, юмор, жанр, адабий турлар, сатира, кисса, эпик асар.

Ключевые слова: писатель, образ, юмор, жанр, литературный жанр, сатира, повесть, эпическое произведение.

Key words: writer, image, drama writer, genre, play, tragedy, story, epic novel.

Кирисиў. Белгили жазыўшы О.Абдирахманов каракалпак әдебиятына бир неше сатиралық гүрриңлери менен кирип келди. Оның сатиралық гүрриңлериниң көпшилик бөлеги 1970-1980-жылларға туўра келеди. Усы гүрриңлеринде тубалаўшылық дәўирдиң карама-қарсылықлары, жаман иллетлери сынға алынады. Сатираның ушлы өткир ништери менен түйреледи. Оның “Қонсы-қобалар” дүркимине тийисли бир неше сатиралық гүрриңлери бар. Усы гүрриңлеринде миллий характердиң қәлиплесиўинде хәм раўажлануында ең жаман иллетлерге қарсы гүресиўдиң зәрүрлигин терең уғындырады. Адамлар қәлбиндеги ақылға уғрас келмейтуғын ыдыраўшылықтың, бузықлықтың, надурис-лықтың пайда болып, ең жайып баратырғанлығын нелердиң жетиспей, жоққа шығып, көмилип қалып атырғанлығын айрықша ашыў менен хабарлайды, жар салады. Жазыўшының жан дүнясы, көз-қарасы усылай жүзеге келеди. Ол усы сөзлери менен халықлық ҳаўазға көтерилди. Хәзирги дәўир не нәрселердиң жетиспей атырғанлығын айқын алға қояды. Тубалаўшылық дәўири иллетлериниң адамлар тәғдиридеги көринисин, туйықлыққа апарыў бағдарын, хәзирги дәўирдеги жәмийетшилик турмысымыздың ашшы ҳақыйқатлықларын, әсиресе, булардың жаслар қәлбинде әсте-ақырын қәлиплесип баратырғанлығын ашыныў менен сүўретлеп береді.

Тийкаргы бөлим. “Образ-көркем әдебият пенен көркем өнер шығармаларында турмыс ҳақыйқатлығын белгили бир усылларда сәўлелендирген жәмийетлик қубылыслар, тәбийий көринислер хәм адамлардың минез кулқы, әдеп-иқрамлылығы (характери). Әдебий дәрәтпелерде көбирек образ атамасында жазыўшы тәрәпинен сүўретленген инсан минез - кулқы, оның дүняға көзқарасы, ой-пикири хәм сезимлер әлеми түсиниледи” [1:280].

Образ характерин хәдийселерди сүўретлеў шеберлиги өз алдына өткирлесип киятырғанлығы, жанлы байқаў ҳәрәкетшенлик, адам психологиясын шебер анықлаў хәм дурыс сәўлелендириў көркем сөзден орынлы пайдаланыў О.Абдирахманов гүрриңлеринде хәр тәрәплеме иске асқан. Мысалы, жазыўшының

“Қәтере” гүрриңиндеги Ўәлий ағаның образын сатиралық усылда береді.

- Иним, сениң пайың бир төбе болып турыпты ғой, - деди Ўәлий аға өзи шай демлеп келип.

-Илимниң қәдириң халық енди түсинип киятыр ғой, - деди Данабай шайдан шым-шым уртлап.

Ол бир-еки кесе ишип алғанша, илимниң хұрметине үндемей отырдық. Соң өзи сөз баслады:

-Усы Ўәлий аға, келиниңе бир нәрсе деген қусайсаң, өзиме тиккелей айта бергениңде де болатуғын еди.

-Аўа, иним, өзиңе мәлим, қоңсы-қобашылық деген, бизиң Маратжанды, жетегеңе алып, оқытып-шоқытып, халық қатарына қосып жиберер ме дегенди айтып едим.

-Сонда қайсы факультетте оқыйжақ?

-Қайсы екенін қудай билсин, әйтеўир писколтөре боламан деп жүр.

-Хмм, демек, өзимизге тапсырады ғой. Пай-пай...

-Аўа, сизиң қараўыңызда болады. Соған жол-жорықты өзиң еплестирмесең...[2:23].

Бул диалог гүрриңде жоқары оқыў орныны хызметкери Данабай менен Ўәлий ағаның арасында болып атыр. Тубалаўшылық дәўирдиң ең жаман иллетлериниң бири болған оқыў орнына пара менен кириў сатираның ништерине илинген. Гүрриң илимниң, билимниң, техниканың жоқары басқышларына жетип атырсақ та еле биразларымыздың мийрим-шәпәт излеп дорбасын мойнына илип руўхый гәдәлыққа түсип, дийўанаға айланыўы не деген сумлық?!, Бул хәммемизди ойландырыўы тийис. Олардың мәңгилик дийўаналарға айланып кетпеўи ушын гүрес алып барыўымыз тийис. Мине, жазыўшының жан күйдирген ҳаўазы, жан даўысы. Ол халық тилегин жар салып жәриялап атыр бизлер нелерге ерисип қандай ислерди ислеп атырмыз!? Бизлерди усындай ойларға салған бул гүрриңи де жазыўшының стиллик өзіншелигин, оның характер жасаўдағы шеберлигин бақлаўға бизге мүмкиншилик береді. Гүрриңниң жазылыў шеберлиги, ой-